

Irmina Matonytė

Socialinis kapitalas: nuo mokslinių tyrimo perspektyvų prie empirinių pastebėjimų. Gero valdymo klausimas

Santrauka

Socialinis kapitalas – sąvoka, plačiai ir įvairiai vartojama šiandienos socialiniuose moksluose. Į mokslo terminiją ją įtraukė prancūzų filosofas ir sociologas Pierre’as Bourdieu, o ypač išpopuliarino amerikiečių politologas Robertas Putnamas. Šių mokslininkų taikomi analizės vienetai, keliami klausimai ir daromos išvados yra tiesiog radikaliai skirtingos. Ir nors iš jų studijų išplaukiančios rekomendacijos nėra tarp savęs nesuderinamos, – jos papildo ir sustiprina viena kitą, – vis dėlto jos apima skirtingus prioritetus, priskiria nevienodą svarbą įvairiems socialinio gyvenimo reiškiniams. Tekste pristatomos abi teorijos ir jų pagrindu interpretuojami tyrimo “Kauno socialinis kapitalas” duomenys (2003). Išryškinama, kad nėra didelės tikimybės, jog socialinis kapitalas, aptinkamas dalyvavimo visuomeninėje veikloje ir nevyriausybinėse organizacijose dėka, gali koku nors reikšmingu ir automatišku (stebuklingu) būdu – nesikeičiant galios santykiams ir nedidėjant bendrai daugumos gyventojų materialinei gerovei – didinti pilietiškumą ar bendruomenės raidą. Aktyvus ir atsakingas vietos valdžios (savivaldos) vaidmuo yra vienas iš svertų, kurie gali paspartinti ir pagerinti pilietinės visuomenės (nevyriausybinių organizacijų) raidą. Sociologinis tyrimas rodo, kad socialinis kapitalas konstruktyviai turėtų būti suvokiamas kaip priklausomas kintamasis dydis, kurį gali teigiamai veikti “geras valdymas”.

Raktažodžiai: *socialinis kapitalas, pasitikėjimas, nevyriausybinių organizacijos, visuomeninė veikla, valdžia, vietos valdžia, geras valdymas.*

*Socialinis kapitalas – sąvoka, plačiai ir įvairiai vartojama šiandienos socialiniuose moksluose. Į mokslo terminiją ją įtraukė prancūzų filosofas ir sociologas Pierre’as Bourdieu, o ypač išpopuliarino amerikiečių politologas Robertas Putnamas. Tačiau – taip dažnai atsitinka socialiniuose moksluose, sureikšminančiuose atskirus žodžius ir sąvokas – šie du autoriai, vartodami *socialinio kapitalo* terminą, iš esmės kalba apie du skirtingus dalykus. Dera pabrėžti, kad minėtų mokslininkų taikomi analizės vienetai, keliami klausimai ir daromos išvados yra tiesiog radikaliai skirtingos. Ir nors iš jų studijų išplaukiančios rekomendacijos nėra tarp savęs nesuderinamos, – jos papildo ir sustiprina viena kitą, – vis dėlto jos apima skirtingus prioritetus, priskiria nevienodą svarbą įvairiems socialinio gyvenimo reiškiniams.*

Šiame tekste pirmiausiai ir apžvelgiame šias

teorines koncepcijas, toliau pateikiame kai kuriuos 2003 m. Kauno mieste ir rajone atlikto *Socialinio kapitalo tyrimo* duomenis ir juos interpretuojame dviejų aptariamų atskaitos padėčių atžvilgiu, o taip pat parodome, kad kasdienybėje pastebimi reiškiniai ir jų tendencijos neleidžia turėti daug vilties, jog mitologizuotas *socialinis kapitalas*, t. y. žmonių dalyvavimas visuomeninėje veikloje, kažkoku stebuklingu būdu, *nekintant galios santykiams ir nedidėjant daugumos socialinių grupių ekonominei gerovei*, šalies ir visuomenės raidą pakreips į gerąją pusę (didesnio pilietiškumo linkme).

Čia galbūt galimas toks palyginimas. Kažkada buvo grėsmingai teigta, jog *religija yra liaudies opiumas*: supraskime, religija atitraukia žmones nuo kasdienių varginančių rūpesčių ir teikia vilties, kad gyvenimas gerės. Panašiai ir šiandieną pasaulio ir Lietuvos politinio ir mokslinio elito sferoje nusakomas tikėjimas

socialiniu kapitalu skatina nuogausti, kad *visuomeninė veikla netaptų liaudies opiumu*, atitraukiančiu norinčiųjų dalyvauti pilietiniame gyvenime žmonių dėmesį ir energiją nuo svarbių klausimų, suteikiančių toną visuomenės socialinei, ekonominei ir politinei raidai, t. y. nuo klausimų apie galios/valdžios pasidalijimą, iniciatyvų iškėlimo ir sprendimų priėmimo teisę bei išteklių (pirmiausiai materialinių) paskirstymo atsakomybę. Kol kas skirtingai negu Marxo aptariamam laikotarpiu, kai buvo paplitusi ir išsišaknijusi religija, tariamai galėjusi tapti opiumu liaudžiai, šiandienos Lietuvoje (o dar konkrečiau Kaune) visuomeninė veikla ir narystė NVO nėra tarpstanti ir vešinti. Tačiau jau dabar laikas pamatyti, kad visuomeninė veikla ir narystė NVO negali būti tikslas savaime, absoliutusis siekinys, kažkaip stebuklingai arba dėsningai pervesiantis mus per slenkstį ir palydėsiantis į visuomeninės gerovės erą. Pirmiausiai turėtų kisti galios santykiai, valdžios šaltinių ir vienetų sąveikos kultūra, didėti lygiavertiškumo principo reikšmė, realizuojama pasitelkiant įvairius mechanizmus, tarp jų – skaidrias procedūras ir strateginę partneriškų institucijų veiklą. Šio straipsnio tikslas – pasitelkiant politologines ir sociologines išvalgas bei empirinių faktų pavyzdžius – paruošti dirvą diskusijoms apie konkrečius dalykus.

Nepaisydami chronologijos, pirmiausiai aptarsime *socialinio kapitalo* sampratą (kaip ją vartoja Putnamas), nes būtent ji dabar „diktuoja madą“. Toliau, kritiškai žvelgdami į Putnamo argumentus, pristatysime Bourdieu *socialinio kapitalo* sampratą ir išryškinsime problemines visuomeninės veiklos pokomunistinėse valstybėse sritis. Vėliau, kaip minėta, keletu empirinių faktų pagrindu pažvelgsime į socialinio kapitalo situaciją Kaune ir pabandysime pristatyti veiksnius, kurie, tikėtina, turėtų ją gerinti, atitinkamai gerindami

ir plačiai apibrėžiamą politinę kultūrą bei gyvenimo kokybę analizuojamoje aplinkoje.

1. Putnamo vartojama socialinio kapitalo samprata

Roberto Putnamo teorijos atskaitos taškas yra kolektyviniai sudėtiniai vienetai, jis kalba apie bendruomenes, bendruomeniškumą, dalyvavimo kultūrą ir t. t. Šis autorius istorinėje perspektyvoje žvelgia į partijų, bažnyčių, visuomeninių organizacijų, profsąjungų narystės ir veiklos tendencijas ir stebi, kokią įtaką socialinės pažintys ir draugystė turi švietimui ir vaikų gerovei, asmens saugumui ir maloniai kaimynystei, ekonominei gerovei, sveikatai ir pasitenkinimui gyvenimu, demokratijai. Gretindamas autonomiškai surinktus statistikos ir viešosios nuomonės apklausų duomenis, jis randa svarbių sąsajų, leidžiančių pagrįsti išvalgą, kad socialinis kapitalas teikia ypatingos naudos individams ir bendruomenėms. Anot jo, *socialinis kapitalas* – tai ryšiai tarp žmonių: socialiniai tinklai ir iš jų kylančios abipusiškumo (angl. *reciprocity*) normos bei pasitikėjimas ir patikimumas. *Socialinio kapitalo* samprata atkreipia dėmesį į tai, kad pilietinės dorybės (pasitikėjimas, patikimumas, abipusiškumas) ypač veiksmingos, kai yra panirusios į tankų abipusių socialinių santykių tinklą. Visuomenė, kurioje daug dorų, bet izoliuotų asmenų, turi mažai socialinio kapitalo. Visuomenė, kurioje paplitęs pasitikėjimas, yra efektyvesnė už nepasitikėjimo persmelktą visuomenę, panašiai kaip ir pinigai efektyvesni negu tiesioginiai mainai (*barteris*). Jei nereikia iš naujo nustatyti kiekvienos sąveikos taisyklių, tuomet daugiau dėmesio galima skirti veiklos plėtrai. Putnamas sukūrė *socialinio kapitalo indeksą*, kuris pagal penkis matmenis iš viso apima keturiolika rodiklių.

1 lentelė. R. Putnamo įvardinti socialinio kapitalo indekso komponentai (Putnam 2000; 291)

Komponentas
Organizacinio bendruomenės gyvenimo matmenys: <ul style="list-style-type: none"> ● Narystė vietinės organizacijos komitete (procentai) ● Priklausomybė klubo ar organizacijos valdybai (procentai) ● Pilietinių ir socialinių organizacijų skaičius 1000 gyventojų ● Klubų susirinkimų, kuriuose dalyvauta, vidurkis ● NVO narių skaičiaus vidurkis
Dalyvavimo viešajame gyvenime matmenys: <ul style="list-style-type: none"> ● Dalyvavimas prezidento rinkimuose (dviejų pastarųjų rinkimų palyginimas) ● Dalyvavimas susirinkimuose savivaldybėje arba mokykloje (procentai)
Bendruomenės savanoriškumo matmenys: <ul style="list-style-type: none"> ● Ne pelno organizacijų skaičius 1000 gyventojų ● Vidurkis, kiek kartų dirbta bendruomenės projektuose ● Vidurkis, kiek kartų savanoriškai dirbta
Neformalaus socialumo matmenys: <ul style="list-style-type: none"> ● Sutinka, kad „Praleidžiu daug laiko su draugais“ ● Vidurkis, kiek kartų priėmė svečius savo namuose
Socialinio pasitikėjimo matmenys: <ul style="list-style-type: none"> ● Sutinka, kad „Daugeliu žmonių galima pasitikėti“ ● Sutinka, kad „Dauguma žmonių yra garbingi“

Putnamo teigimu, socialinis kapitalas, kyląs iš dalyvavimo visuomeninėse organizacijose ir savanoriškoje veikloje, atlieka dvi svarbias funkcijas: 1) skatina gerą, demokratišką valdymą bei 2) skatina ir palaiko ekonominį augimą ir plėtrą. Šitaip suvokiamas socialinis kapitalas pastaraisiais dešimtmečiais daugeliui Pasaulio Banko ekspertų tapo „trūkstama grandimi“ globalios ekonomikos plėtros sferoje, ekonominiam augimui skurdžiose bendruomenėse (Harriss, de Renzio, 1997; 919- 937). Imta skatinti bendrijų, tarpusavio pagalbos grupių, kaimynystės centrų ir pan. steigimą. Diskusijose apie skurdžias bendruomenes ir kitas socialines problemas socialinis kapitalas tapo išsivaizduojamu stebukladariu vaistu (magiškąja lazdele).

2. Putnamo teorijos tikslinimas

2.1. Bourdieu vartojama socialinio kapitalo samprata

Pierre’as Bourdieu (Bourdieu 1985; 241-258) socialinį kapitalą (ir kitus kapitalus) apibrėžia individo lygmenyje, o bendruomenė ir kolektyviniai vienetai kaip analizės atskaitos

sistema jam nerūpi. Galima formuluoti ir dar griežčiau – jis kolektyvinių vienetų nelaiko pirminės mokslinės analizės objektais. *Homo academicus* arba *homo politicus* turi savo individualią raišką ir bruožus, kurie sumuojami, jungiami ir dera pagal savo atstovaujamo lauko logiką (meno, mokslo, politikos, visuomeninės veiklos ir t. t.). Taigi Bourdieu nusakomas *socialinis kapitalas* yra socialinių santykių ir ryšių tinklas, kurį turi ir kuriuo naudojasi *asmuo*.

Anot Bourdieu, sąvokos *kapitalas* ir *galia* yra sinonimiškos. Kapitalo (kultūrinio, ekonominio, socialinio) atsiradimas, kūrimas ir reproduktivumas, dauginimas yra procesas, iš esmės susijęs su galia, valdžia.

Bourdieu, viena vertus, išskiria socialinius tinklus, kuriuose individas dalyvauja ir iš kurių kyla (ar randasi) socialinis kapitalas, o kita vertus, jis kalba apie tų socialinių santykių padarinius, rezultatus. Kitaip tariant, socialinis tinklas nelaikomas paprastu, mechaniškai atsirandančiu bet kurių socialinių santykių ir visuomeninių ryšių produktu, nes gali būti ir tokių socialinių tinklų, kurie, nors ir yra labai

tankūs, bet vis dėlto negeba telkti jokių reikšmingų išteklių ir generuoti galios.

Turėdami mintyse Bourdieu išvalgas nesunkiai suprantame, kad ne socialiniai ryšiai, jų tankis kuria ir atgamina (reprodukuoja) kai kurių teritorinių grupių (bendruomenių) turtingumą, o atvirksčiai – jų izoliacija. Ne ryšiai ir „tiltai“ patys savaime daro žmones turtingesnius arba skurdesnius. Svarbus klausimas, kas valdo/sąlygoja tuos socialinius santykius arba ryšius (ar jų nebuvimą). Taigi siekiant pagerinti aptariamos bendruomenės arba socialinės grupės padėtį visuomenėje, reikia keisti pačius ją ir joje veikiančius valdžios/galios santykius, o ne joje esančių socialinių ryšių lygį, tankį ar intensyvumą (DeFilippis 2001; 781- 806).

Neturėtume pamiršti, kad pats Tocqueville'is, sukūręs įtakingą Amerikos visuomenių apologiją, kuria remiasi Putnamas, JAV lankėsi dar iki atsirandant pramoniniam kapitalizmui, iki atsirandant dabartinei moderniai valstybei ir jos klasėms (arba sluoksniams), be to, jis pražiūrėjo ir faktą, kad vergai (juodieji) nebuvo priimami į to meto savanoriškas organizacijas. Juk toks pastebėjimas iš esmės pakoreguoja idilišką amerikiečių visuomeniškumo ir bendruomeniškumo ilgaamžės tradicijos vaizdą.

Kita vertus, dėsninga ir logiška, kad jokie socialiniai tinklai konkurencinio kapitalizmo sąlygomis negali būti išplėsti taip, jog taptų atviri bet kuriam visuomenės nariui. Tokiu atveju reikėtų kalbėti ne apie tinklus arba kapitalą, o apie Adamo Smitho aprašytą „tobulos rinkos“ situaciją, kai visi pageidaujantys gali dalyvauti ir naudotis tokios situacijos teikiamomis galimybėmis.

Kad socialinis kapitalas, kaip ir bet kuris kitas kapitalas, turėtų tam tikrą vertę, pirmiausia tai turi būti riboti, trūkstami (angl. *scarce*) ištekliai. O antra, socialinis kapitalas turi būti susietas su ekonominiu kapitalu – jis turi remtis žmonių gebėjimu siekti jo, dauginti jį kitų žmonių sąskaita. Nors ekonomika ir nėra vadinamasis *nulinės sumos* žaidimas, vis dėlto ji nėra pagrįsta ir *abiejų nugalėtojų* (angl. *win-*

win) logika. Lygiai ta pati logika veikia ir socialinio kapitalo atveju. Tai, kas pasiekama visiems, nepriklauso niekam. Socialiniai tinklai (pagrįsti pasitikėjimu, apie kurį atskirai kalbėsime kiek vėliau) toliau iškreipia ir trukdo ekonomikos augimą, nes „zuikiams“, jau esantiems tinklo (organizacijos) viduje, suteikia galimybę nedirbti iš visų galių arba taip, kaip jie turėtų tai daryti, jei nebūtų to paties jiems palankaus tinklo nariai.

Apibendrinant galima sakyti, kad socialinis kapitalas geriausiu atveju gali būti viena iš priemonių ekonominiam saugumui ir raidai užtikrinti, tačiau ne tikslas savaime arba visuomenės gyvenimo kokybės panacėja. Tam, kad esami socialiniai tinklai ir santykiai iš tiesų gerintų bendruomenių situaciją (ekonominę), reikia leisti, kad tie tinklai galėtų dalyvauti kapitalo srautų kontrolėje ir galios/valdžios žaidimuose. Bendruomenės gali turėti daug socialinio kapitalo ir didelį narių pasitikėjimą, tačiau jei joms trūksta valdžios/galios ir ekonominių resursų (kapitalo), kuris iš dalies ir sudaro galios esmę, tos bendruomenės tebus blankūs ir pretenzingi socialiniai aktoriai, postmoderniškai skleidžiantys bedruomeniškumo apraiškas. Jei į socialinį kapitalą žvelgsime remdamiesi Putnamo socialinės bendrijos pozicijomis, strateginio sprendimo, kaip visuomeninių organizacijų ir savanoriškos veiklos pagrindu gerinti ekonominės gerovės augimą ir demokratijos plėtrą, nerasime. Reikia grįžti prie individualizuoto Bourdieu kapitalo sampratos ir įgalinimo veikti idėjų.

2.2. Socialinis kapitalas: višta ar kiaušinis, priežastis ar padarinys?

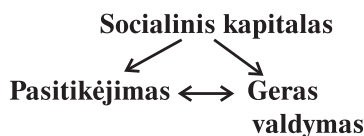
Kita vertus, Putnamo teorijoje yra dvi metodologinės vilkduobės. Pirma, nenuosekliai vartojama pati *socialinio kapitalo* sąvoka, jis kartais laikomas priklausomu, kartais – nepriklausomu kintamuoju. Antra, neaiški (netiksli) pati pasitikėjimo, sudarančio visuomeninės veiklos ir savanoriškų įsipareigojimų pamatą, sąvoka.

Putnamo teigimu, socialinio kapitalo

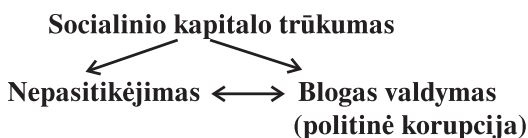
buvimas (gausa) yra svarbus demokratijos rodiklis ir garantas, kad „demokratija veiktų“. Socialinis kapitalas yra nepriklausomas kintamasis. Tačiau tuo pačiu metu Putnamas teigia, kad socialinis kapitalas veikia ir kaip priklausomas kintamasis: jis priklauso nuo visuomenės kultūros ir religijos, esančios tarpasmeninio ir institucinio nepasitikėjimo/pasitikėjimo pagrindu, tradicijos.

1 schema. Ryšys tarp socialinio kapitalo, pasitikėjimo valdžia ir valdymo efektyvumo, kur socialinis kapitalas yra *nepriklausomas kintamasis* (Della Porta 2000; 202-230).

1. „Palaimintosios bendruomenės“

2. „Nelaimingosios bendruomenės“

Putnamas įrodinėja, kad visuomeninių organizacijų gausa ir veiklos intensyvumas patikimai prognozuoja gerus rezultatus daugelyje veiklos sričių: švietimo, miesto plėtros, skurdo įveikimo, nedarbo mažinimo, nusikaltimų prevencijos, narkotikų paplitimo ir netgi sveikatos bei gyvenimo kokybės rodiklių. Socialinis kapitalas kuria gerą, efektyvų valdymą, nes skatina pasitikėjimą kitais, kartu ir valdžia, lengvina „koordinaciją ir kooperaciją dėl abipusės naudos“, išplečia piliečių savęs suvokimo ribas nuo „aš“ iki „mes“.

Remdamiesi šia hipoteze turėtume tikėtis, kad socialinio kapitalo trūkumas sukels nepasitikėjimą valdžia ir atitinkamai blogą valdymą, o kartu padidins ir korupciją. Tačiau ne visada socialinis kapitalas gerina viešųjų institucijų darbą.

- 1) Socialinis kapitalas gali būti „blogas“ (juo rėmėsi ir naciai, remiasi mafija, *nomenklatūra*).
- 2) Ne visos visuomeninės organizacijos kuria

pasitikėjimo atmosferą ir skatina bendradarbiavimą. Pasitikėjimas ir bendradarbiavimas organizacijos viduje nebūtinai perkeliamas išorėn (Vasquez, Olmos 2003; 57-60).

- 3) Socialinį kapitalą gali kurti šeima arba darbovietė, mokykla arba bažnyčia, socialiniai judėjimai arba tariamos bendruomenės, netgi politinės partijos ir valdžios institucijos.

Trečioji išlyga, kad socialinio kapitalo šaltiniai gali būti ne visuomeninės organizacijos, bet kiti socialiniai vienetai, yra ypač intensyviai plėtojama politologų ir viešosios politikos specialistų. Formuluojuamas atvirkštinės socialinio kapitalo ir valdymo kokybės priklausomybės dėsnis, t. y. manoma, kad politikos sėkmė ir valdžios sprendimų kokybė gali būti pasitikėjimo šaltinis, o ne jų rezultatas.

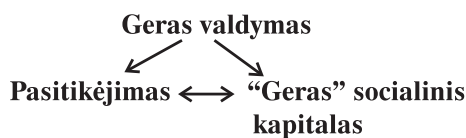
Taip atsiranda alternatyvus modelis, kur valdžios veikla yra socialinio kapitalo ir pasitikėjimo šaltinis, o ne išvestinė. Argumentuojama, kad korupcija mažina valdymo efektyvumą, o taip mažėja ir pasitikėjimas, kad valdžia geba tinkamai reaguoti į piliečių poreikius. Be to, nors tai ir nėra labai akivaizdu, nepasitikėjimas valdžia piliečius paverčia klientais ir kyšininkais, ieškančiais privačios apsaugos ir pagalbos iš spėdimų priėmimo galią turinčių asmenų. Šitaip savaime sukuriamas ydingas ciklas: bloga valdžios kokybė skatina nepasitikėjimą, o šis didina valdžios neefektyvumą.

Tas pats pasakytina ir apie socialinį kapitalą. Blogas valdžios veikimas kuria „blogą“ socialinį kapitalą, nes korumpuotieji vienas kitam išipareigoja, susisaisto ir tarp jų susikuria savitas socialinis kapitalas. Už „blogo“ socialinio kapitalo turėjimą bloga valdžia atlygina vėl paremdama tuos, kurie priklauso „teisingiems“ tinklams ir elgiasi pagal „teisingas“ normas. Tarp blogo valdymo ir blogo socialinio kapitalo nusistovi tam tikra pusiausvyra. Tačiau ta pusiausvyra nestabili, ji griauja ir materialinius, ir simbolinius išteklius. Kaip ir bet kuri neteisėta sistema, korupcija reikalauja daugiau pasitikėjimo ir abipusiškumo (daugiau „blogo“ kapitalo) negu pati geba jų sukurti. Be formalių institucijų, kurios

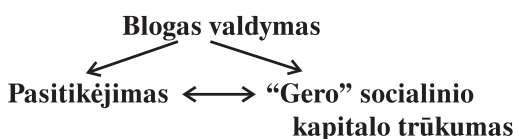
prižiūrėtų susitarimų tarp korumpuotų mainų dalyvių laikymasi, pagunda apgauti („išdurti“) kitą yra labai stipri. Korumpuota sistema iš prigimties yra linkusi plėstis, nes vis iš naujo reikia užsitikrinti palankumą tų, kurie, jeigu bus atstumi, gali įvardyti korumpuotus politikus, verslininkus. Kuo labiau sistema plečiasi, tuo sunkiau ją kontroliuoti, ir šioje nestabilioje situacijoje išorinės aplinkybės gali veikti kaip katalizatorius, sugriaunantis „blogąją pusiausvyrą“.

2 schema. **Ryšys tarp socialinio kapitalo, pasitikėjimo valdžia ir valdymo efektyvumu, kur valdymo efektyvumas yra nepriklausomas kintamasis.**

1. „Palaimintosios bendruomenės“

2. „Nelaimingosios bendruomenės“

Blogas valdymas nebūtinai reiškia, kad sprendimų priėmimo procese dalyvaujantys asmenys ima kyšius, patys savanaudiškai pelnosi iš savo užimamų tarnybos pozicijų. Blogas valdymas reiškia, kad priimami ne optimalūs strateginiai sprendimai, savo forma ir turiniu patenkinantys „klientus“ (kurie „gero“ valdymo atveju tampa partneriais).

Kita vertus, realybėje dažniausiai susiduriame ne su „palaimintosiomis“, ne su „nelaimingosiomis“ bendruomenėmis, su vidutiniais jų atvejais.

2.3. Pasitikėjimas: abstraktusis ir konkretusis, strateginis ir moralinis

Pasitikėjimą galima būtų apibrėžti kaip gebėjimą nugalėti baimę, kad kitas tau nepakenktų (Kavolis 1997; 22). Sociologai

teigia, kad pasitikėjimas yra socialinių santykių bruožas, savybė, kuri nepriklauso asmenims, veikėjams, o randasi ir yra juos apimančioje socialinėje erdvėje (Coleman 1988; 95-120).

Pasitikėjimas yra užstatas lažybose dėl nežinomos ateities (Sztompka 1999). Pasitikėjimas teikia bendradarbiavimo galimybių žmonėms, kurie vienas kito gerai nepažįsta. Pasitikėjimas mažina socialinį kompleksumą, neišvengiamą ir vis didėjantį moderniose visuomenėse.

Abstraktusis pasitikėjimas – tai apibendrintas polinkis (pasirengimas) pasitikėti kitais ir imtis bendros veiklos (Hooghe, Stolle 2003; 49-55). Kokie yra abstrakčiojo pasitikėjimo šaltiniai?

Pagrindinį abstrakčiojo pasitikėjimo šaltinį įvardijo dar Alexis de Tocqueville'is, teigdamas, kad pasitikėjimą ir abipusiškumo normą skatina reguliarūs socialiniai kontaktai, sąveika, ypač dalyvavimas savanoriškose organizacijose. Jos veikia kaip demokratijos mokykla. Šią tezę plėtoja ir Putnamas.

Tačiau kyla empirinis klausimas, ar iš tiesų visuomeninės organizacijos skatina abstrakčiojo pasitikėjimo gausėjimą.

- 1) Ne, stiprios organizacinės tapatybės skatina *nepasitikėjimo* kitomis panašiomis organizacijomis kultūrą.
- 2) Ne, dalyvavimas NVO nieko nekeičia pasitikėjimo kultūros srityje, nes tik labiausiai pasitikintys (angl. *high trusters*) asmenys buriasi į NVO.

Beje, socialinės psichologijos specialistai išvelgia, kad dalyvavimas NVO nekuria naujų prosocialinių (pasitikėjimo) vertybių. „Socialinės psichologijos tyrimuose nepastebime jokių ženklų, kad sąveika grupės viduje stiprintų abstraktųjį pasitikėjimą ar kitas socialiai pageidaujamas vertybes“ (Hooghe, Stolle 2003; 50).

Pasitikėjimas yra 3-iasis narys: *Ego* tiki, kad *Alter* ateityje padarys *X*. Per daug naivu tikėti, kad *Ego* pasitiki *Alter* visų ateities veiksmų požiūriu.

Kiti autoriai išskiria strateginį ir moralinį pasitikėjimą (Uslaner 2003; 44). Offè (Offè 1999) teigia, kad „pasitikėjimas žmonėmis

priklauso nuo praeities patirties, įgytos bendraujant su konkrečiais žmonėmis“. Kitaip tariant, sprendimas pasitikėti kitu asmeniu iš esmės yra strateginis arba pagrįstas žiniomis. Jis susijęs su rizika, kuri mažinama remiantis (pozityviomis) prielaidomis, kylančiomis iš praeityje įgytos patirties. Kitas pasitikėjimo tipas yra moralinis, t. y. moralinis išsipareigojimas kitus žmones laikyti patikimais ir elgtis su jais kaip su patikimais. Esminė moralinio pasitikėjimo idėja yra tikėjimas, kad dauguma žmonių veikia pagal tuos pačius esminius moralinius principus (Fukayama 1995; 153). Moralinis pasitikėjimas yra išankstinis tikėjimas gera kitų žmonių valia. Strateginio pasitikėjimo samprata niekaip nepaaiškina, kodėl žmonės imasi visuomeninės veikos ir buriasi į savanoriškas organizacijas. Strateginio pasitikėjimo samprata gali padėti paaiškinti tik bendradarbiavimo su jau pažįstamais žmonėmis, kurių skaičius paprastai yra ribotas, reiškinį. Visuomeninei veiklai suprasti reikia pasitelkti moralinio pasitikėjimo sampratą. Strateginio pasitikėjimo samprata šiek tiek gali paaiškinti sąveiką tarp NVO ir savivaldybių, kurioms priskiriamas ne asmeninis žinojimas (pažintis), o žinojimas, kad patikimai elgtis yra jų norma, paremta vidaus taisyklėmis (mechanizmais), prižiūrima valstybės, remiama socialinių normų ir tradicijos.

3. EMPIRIKA

Remdamasis Worl Value Survey 1995 – 1997 m. duomenimis, amerikiečių politologas Marcas Morjé Howardas parašė knygą, pavadintą „Pilietinės visuomenės silpnumas pokomunistinėje Europoje“ (Howard 2003), kurioje plačiai lygina žmonių polinkį ir požiūrius į visuomeninę veiklą, narystę nevyriausybinėse organizacijose senųjų demokratijų, poautoritarinėse ir pokomunistinėse šalyse.

2 lentelė. NVO narystės vidurkis vienam asmeniui (Howard 2003; 168)

Regionas	Vidurkis
Senosios demokratijos šalys	2,60
Poautoritarinės šalys	1,86
Pokomunistinės šalys	0,82
Lietuva	0,45

2 lentelė vaizdžiai atskleidžia labai aiškų dėsningumą: senosios demokratijos šalyse vienas asmuo vidutiniškai yra susijęs su dviem trim NVO, poautoritarinėse šalyse (Lotynų Amerikoje, Pietų Europoje, Pietų Afrikoje) – su dviem NVO, o pokomunistinėse šalyse – vos su viena NVO. Lietuvoje dviem žmonėms vos tenka narystė vienoje NVO. Deja, minimoje knygoje detaliau Lietuvos atvejo neaptariama.

Autoriaus žiūrėta į plačiai apibrėžiamą NVO (pilietinės visuomenės) spektrą, tikrinta narystė ir dalyvavimas religinėse organizacijose, sporto ir laisvalaikio, švietimo, aplinkosaugos, kultūros ir meno draugijose ir klubuose, profsajungose, politinėse partijose, profesinėse asociacijose, labdaros ir kitose organizacijose.

Howardas bendrą pokomunistinį *neassociatyvumą* aiškina išskeldamas tris priežastis, kurios visos iš esmės yra susijusios su patirties (angl. *experiental*) veiksniais: pirma, tai nepasitikėjimo buvusiomis komunistinėmis „savanoriškomis“ organizacijomis sukurtas ir įtvirtintas įtarumas bet kokios visuomeninės veiklos atžvilgiu; antra, tai senųjų, iš buvusio režimo perimtų pažinčių ir draugystės tinklų stabilumas (angl. *persistence*), organiškai besipriešinantis naujais (liberaliais) principais vykdomai savanoriškai veiklai ir solidarumui ir, trečia, pokomunistinis nusivylimas vykstančiais socialiniais, ekonominiais ir politiniais pakitimais (Howard 2003; 26-29).

Įdomu ir labai svarbu tai, kad Howardas išvelgia, jog dalyvavimas NVO pokomunistinėse visuomenėse laiko požiūriu turi tendenciją mažėti, o ne augti, t. y. priešingai negu skelbia demokratizacijos autoriai ir liberalūs bei kiti optimistiškai

nusiteikę politikai. Howardas skaičiais ir grafiškai parodo, kad palyginus 1990 – 1991 m. ir 1995 – 1997 metų duomenis 20 šalių reitingo lentelėje pagal narystės NVO lygį matyti, jog praktiškai visos pokomunistinės šalys iš vidutinių pozicijų (apie 5 – 18) nukrito į žemiausias (9 – 20). Lietuva iš 11 smuktelėjo į 19 poziciją (Howard 2003. 71). Detaliau aptardamas Rusijos ir Rytų Vokietijos atvejus Howardas pažymi, kad ir laikotarpiu nuo 1995 – 1997 m. iki 1999 m. narystės NVO lygis sumažėjo pokomunistinėje Rusijoje (nuo 0,65 iki 0,45 vienam asmeniui) ir Vokietijoje (1,44 iki 0,78 vienam asmeniui) (Howard 2003; 71).

Panašią dalyvavimo visuomeninėje veikloje mažėjimo tendenciją pokomunistinėje Lietuvoje rodo ir kiti tarptautinių mūsų šalies tyrimų duomenys: pavyzdžiui, lyginamieji 1990 m. ir 2001 m. duomenys (žr. 3 lentelė).

3 lentelė. Lietuvos gyventojų dalyvavimas visuomeninėje veikloje (narystė procentais) (Degutis 2002; 60)

Organizacija	1990 m.	2001 m.
Aplinkosaugos	2,1	1
Vietinė iniciatyvinė grupė	2,1	1,8
Žemdirbių	—	0,9
Verslo ir darbdavių	2,7	1,1
Profsajunga	42,7	3,9
Politinė partija	7,4	2,3

2003 metų pavasarį naudojant kiek kitokią negu Howardo, bet vis dėlto labai panašią metodiką, buvo atliktas Kauno miesto ir rajono socialinio kapitalo tyrimas. Gauti duomenys rodo, kad 1 Kauno gyventojui tenka 0,28 NVO (čia narystė suprantama siaurai), taigi apytiksliai tik kas ketvirtas kaunietis yra vienokios ar kitokios NVO narys (įskaitant politines partijas ir profsajungas).

4 lentelė. Kauno ir Kauno rajono gyventojų įsitraukimas į visuomeninę veiklą (procentai)¹

NVO tipas	Narystė	Narystė, dalyvavimas veikloje, veiklos organizavimas
Politinės partijos	3,24	5,2
Profsajungos	2,49	5,2
Jaunimo	2,04	6,9
Aplinkosaugos	0,2	3,2
Gyvūnų apsaugos	0,2	2,2
Žmogaus teisių	0,5	1,6
Negalios	2,70	6,4
Pensininkų	2,26	4,2
Sporto, sveikatos	7,06	18,7
Verslo ir darbdavių	0,34	2,7
Profesinės asociacijos	1,25	2,3
Vartotojų	0,19	1,8
Tėvų	4,38	13,3
Kultūros	2,68	11,8
Hobi	2,49	5,6
Gyventojų	7,85	15,3
Etninės	0,64	1,0
Religinės	1,99	7,4
Moterų	1,04	1,9
Pilietinės	0,57	1,3
Labdaros	0,00	1,7
Kitos	0,45	0,6
Tam tikru būdu dalyvauja nors vienoje NVO		52,3

Iš 4 lentelės matyti, kad institucinė narystė yra negausi, iš viso tik apie 50 procentų gyventojų yra tam tikru būdu susiję su visuomenine veikla. Daugiausiai dalyvaujama sporto ir sveikatos klubų bei gyventojų interesams atstovaujančių ir ginančių organizacijų, kurios iš esmės nėra linkusios kurti plačius visuomenės narius „jungiančius tiltus“, o daugiau veikia savo vidaus narių naudai, skatindamos ne vienijamąsias, bet kaip tik skiriamąsias tapatybes, veikloje.

¹ KTU Viešosios politikos tyrimų centro atliktas *Kauno socialinio kapitalo* tyrimas 2003 m. kovo-balandžio mėn. Projekto koordinatore I. Matonytė, tyrimą finansavo JAV Demokratijos komisija. Toliau naudojami statistiniai duomenys, jei nėra nurodyta kitaip, yra iš šio tyrimo.

Išsamiau analizuojant narystės NVO pasiskirstymą (žr. 5 lentelė) matyti, kad du trečdaliai pilietinės visuomenės veiklių žmonių save sieja tik su viena išskirtine organizacija. Ir tik vienas trečdalis kauniečių praktikuoja narystę keliose NVO, kurios pagal Putnamo sampratą būtent ir kuria socialinį kapitalą. Tačiau žvelgiant į absoliučius duomenis šis mažumėlė vilties dėl socialinio kapitalo teikiantis vaizdas išsisklaido, nes iš viso tik apie 10 procentų Kauno gyventojų priklauso ne vienai, o kelioms NVO. Tad reikia konstatuoti, jog socialinio kapitalo pagal Putnamo sampratą potencialas Kaune yra ypač mažas.

5 lentelė. Narystės NVO tankis

Skaičius NVO, kurių narys buvo	N	% nuo gyventojų	% nuo narių
1	161	18,7	67,1
2	47	5,5	19,6
3	19	2,2	7,9
4	6	,7	2,5
5	3	,3	1,3
6	4	,5	1,7
Iš viso (respondentai):	859	100,0	100,0

Asmenų aktyvumą pilietinėje visuomenėje plačiai apibrėžiant kaip dalyvavimą visuomeninėje veikloje (narystė + aukojimas NVO + visuomeninės veiklos organizavimas) matyti, kad Kaune 1 gyventojui tenka 0,53 organizacijos. Taigi apytiksliai kas antras kaunietis yra vienaip arba kitaip susijęs su NVO. Šis rodiklis yra šiek tiek aukštesnis, tačiau ir jis dar toli gražu nėra joks bent minimalių pilietinės visuomenės ir socialinio kapitalo plėtros tendencijų pranašas. 6 lentelėje matome, kad visuomeninėje veikloje dalyvaujantys žmonės vėlgi dažniausiai yra susiję su viena veiklos sritimi (viena organizacija) ir netgi prieš šios nesiekia prisidėti visomis jėgomis, reguliariai, atsakingai, o dažniausiai dėl savo dalyvavimo ar nedalyvavimo jos veikloje apsisprendžia paskutinę minutę, spontaniškai, priklausomai nuo laiko, energijos ir kitų reikalingų sąnaudų. Suprantama, norint

nuosekliau paaiškinti šį reiškinį (pvz., kiek įtakos šiuo atveju turi Howardo įvardytos „blogosios“ patirties priežastys), reikėtų atlikti detalesnę kokybinę jo analizę.

6 lentelė. Dalyvavimo visuomeninėje veikloje tankis

Skaičius NVO, kurių veikloje dalyvauja	N	% nuo gyventojų	% nuo dalyvaujančių
1	16	19,4	47,9
2	87	10,1	24,9
3	51	5,9	14,6
4	23	2,7	6,6
5	12	1,4	3,4
6	3	,3	,9
7	4	,5	1,1
8	2	,2	,6
Iš viso (respondentai):	859	100,0	100,0

Dera pabrėžti ir tai, kad labai mažai žmonių yra linkę organizuoti visuomeninę veiklą, imtis lyderio vaidmens (žr. 7 lentelė). Dauguma (du trečdaliai) visuomeninės veiklos iniciatyvos besiiimančių asmenų veikia vienos išskirtinės organizacijos labai ir racionaliai remiasi konkurencijos su dėl tų pačių išteklių (tiek materialinių, tiek žmogiškųjų ir moralinių) besivaržančiomis organizacijomis principu. Tik šeši procentai kauniečių iš viso teigė per pastaruosius metus ėmęsi tokių visuomeninės veiklos organizavimo rūpesčių.

7 lentelė. NVO veiklos lyderių pasiskirstymas

Skaičius NVO, kurių veiklą organizavo	N	% nuo gyventojų	% nuo organizatorių
1	51	5,9	68,0
2	15	1,7	20,0
3	2	,2	2,7
4	6	,7	8,0
5	1	,1	1,3
Iš viso (dalyvaujantys):	75	8,7	100,0
Iš viso (respondentai):	859	100,0	

Be to, statistinių duomenų lygmenyje galima pabrėžti ir tai, kad jei į NVO žiūrėsime *stricto sensu*, t. y. atmesdami politines partijas ir profsąjungas (kaip yra paprastai daroma mokslškai kalbant apie pilietinę visuomenę), tai gausime dar žemesnius ištraukimo į visuomeninį gyvenimą Kaune rodiklius: siaurai apibrėžtos NVO narystės atveju vienam asmeniui tenka 0,25, o plačiai apibrėžtos (dalyvavimas visuomeninėje veikloje) – 0,41 NVO.

Kaip beformuluojamos hipotezės, kas iš ko bekildinama, dalyvavimas visuomeninėje veikloje iš socialinio pasitikėjimo ar atvirksčiai, daugelyje studijų jau atkreiptas dėmesys į žemą socialinio pasitikėjimo lygį pokomunistinėse šalyse ir netgi į vykstantį desperatišką jo mažėjimą. Pvz., Lietuvoje per dešimtmetį, t. y. nuo 1990 – 1991 m. iki 1999 m. socialinio pasitikėjimo rodiklis krito nuo 30,8 procentų 1990 m. iki 21,9 procentų 1996 m. ir iki 19,5 procentų 1999 m. (Ramonaitė 2002; 79). Iš viso pokomunistinėse šalyse 1990 m. socialinio pasitikėjimo vidurkis buvo 25,9 procento ir per 5 metus (1995 – 1997) jis smuko iki 23,0 procentų (Ramonaitė 2002; 80). 1999 m. Lietuvoje atliktame politinės kultūros tyrime (TSPMI) pastebėtas šiai studijai ypač svarbus faktas: socialinis pasitikėjimas Kauno mieste yra daug mažesnis negu Vilniuje ir netgi šiek tiek mažesnis negu šalies vidurkis (žr. 8 lentelė).

8 lentelė. Socialinis pasitikėjimas Lietuvos miestuose 1999 m. (%) (Ramonaitė 2002; 80, 83, 84)

Vietovė	Vilnius	Kaunas	Mies- tuose su 50-200000 gyventojų (vidurkis)	Šalies vidur- kis
Dauguma žmonių galima pasitikėti	26,9	18,9	27,7	19,5
Su dauguma žmonių reikia būti atsargiam	66,5	74,6	54,6	?

*Likusieji teigė 'Ne' arba 'Nežinau'.

Kaunas itin išsiskiria savo socialiniu nepatiklumu, kurį galima sieti su savita politine ir socialine miesto gyventojų patirtimi, sąlygojančia unikalius socialinius vertinimus ir

politinį pasirinkimą, kurių čia detaliau neaptarsime. Mūsų statistikos duomenų pagrindinio šaltinio – 2003 m. pavasarį Kaune atlikto socialinio kapitalo tyrimo duomenys irgi liudija tą pačią situaciją ir neleidžia prognozuoti kokios nors *sui generis* socialinio kapitalo gerėjimo tendencijos. Kaune žmonės mažai tepasitiki vieni kitais ir tik mažuma jų „katalikiškai“ mano, kad bendrapiliečiai yra sąžiningi, patikimi ir geranoriški. 9 lentelėje matome, kad didelė dalis miesto gyventojų susilaiko nuo teigiamo/neigiamo kitų žmonių vertinimo („negali pasakyti“ apie 40 procentų apklaustųjų). Tačiau tie, kurie yra kategoriškesni ir drąsiau formuluoja savo nuomonę, savo bendrapiliečius dvigubai ar net trigubai dažniau vertina neigiamai, o ne teigiamai.

9 lentelė. Kauniečių požiūris į kitus (%)

Teiginys	Taip	Ne	Negaliu pasakyti
Dauguma žmonių yra sąžiningi	13,5	45,6	40,9
Dauguma žmonių yra patikimi	15,5	40,6	43,9
Dauguma žmonių yra geranoriški	21,7	38,8	39,5

Šie duomenys rodo „tamsiąją“ socialinio kapitalo pusę. Žmonės nepasitiki vieni kitais. Tad ir pastebėtas menkas dalyvavimas visuomeninėje veikloje, savanoriškose organizacijose veikia greičiau dėl „funkcinės būtinybės“, o ne dėl kokio nors sąmoningumo ar bendruomeninio įkarščio.

Žvelgiant į hipotetinį ryšį tarp pasitikėjimo ir dalyvavimo NVO veikloje, jokios reikšmingos koreliacijos tarp pasitikėjimo ir to, keliose NVO srityse žmogus yra aktyvus ir ar iš viso tas žmogus dalyvauja visuomeninėje veikloje, ar ne, nepastebima. Koreliacijos nepastebima ir nagrinėjant požiūrį į žmonių garbingumą, patikimumą, geranoriškumą, šiuos rodiklius imant atskirai arba žvelgiant kaip į kompleksą. Išvada – dabartinis žmonių dalyvavimas ar nedalyvavimas NVO nėra susijęs su mažesniu ar didesniu socialiniu pasitikėjimu².

² Už šią išvalgą autorė dėkinga kolegai Rimantui Rauleckui, KTU sociologijos krypties doktorantui.

Remiantis šia išvalga galima skirti dvi interpretacijos linijas:

- A) Beviltiškąją, kultūrologinę, Howardo aiškinamą trilypės neigiamos patirties pagrindu ir susijusią su visuomenine veikla pokomunistinėse šalyse. Šiuo požiūriu tik „laikas gydo žaizdas“, ir visuomeninės veiklos pagyvėjimo, tarpasmeninio pasitikėjimo išaugimo galima tikėtis tik tuomet, kai pasikeis kartos, kai ateis nauji žmonės, neturintys „blogos“ visuomeninės veiklos patirties, ir kai jie, tos naujosios kartos atstovai, gyvens palankiomis ekonominėmis socialinėmis sąlygomis, skatinančiomis visuomeniškumą, kuris pirmiausiai veikia kaip saviraiškos priemonė, o ne kaip išlikimo, kabinimosi už socialinių galimybių garantas.
- B) Veikliąją, administracinę, optimistinę, kuri teigia, kad socialinis kapitalas laikomas priklausomu kintamuoju, veikiamu „gero valdymo“. Šią interpretacijos liniją, kuri suponuoja „šviesą tunelio gale“, t. y. socialinio pasitikėjimo ir visuomeninio aktyvumo didėjimą veikiant „gerai valdžiai“, „elitiškai“ skatinančiai ir drąsinančiai žmones ir visuomenines organizacijas veikti pagal viešųjų gėrybių logiką ir kolektyvinių veiksmų naudos principus, dabar ir panagrinėkime detaliau. Tezė būtų tokia: jei yra pasitikima vietos valdžia, jei ji vertinama gerai, tai „geras valdymas“ gali skatinti tarpusavio pasitikėjimo augimą ir norą burtis į savanoriškas organizacijas, ir būnant jų nariais dalyvauti sprendžiant sau artimos socialinės aplinkos problemas.

Deja, esama reali padėtis nieko gera nežada – kauniečiai ne ypač pasitiki ir nėra patenkinti savo valdžia. 10 lentelėje matyti, kad kauniečiai turi labai nevienodą požiūrį į savo valdžią (atsakymai svyruoja praktiškai per visą pateiktos vertinimų skalės spektrą, standartinė paklaida 7 balų sistemoje yra 6). Tačiau išvestas vertinimų vidurkis geriausiu atveju interpretuotinas kaip tolerantiškas, nuosaikus (ar net pakantus ir nuolankus), bet jokių būdu ne teigiamas.

10 lentelė. **Kauniečių požiūris į vietos valdžią (vidurkis, 1 – visiškai nepatenkintas / visiškai nepasitikiu, 7 – visiškai patenkintas / visiškai pasitikiu)**

	Vidurkis	Standartinė paklaida
Pasitikėjimas Kauno savivaldybe	4,7	6,0
Pasitenkinimas vietos valdžia	3,8	5,8

Išskiriant pasitikėjimą – etinį, vertybinį veiksnių ir pasitenkinimą – psichologinį, emocinį veiksnių, matyti, kad vietos valdžia etiškai vertinama geriau (4,7) negu psichologiškai (3,8) ($t=3,3$; $p<0,01$).

Tarkime, kad 3,5 balo yra neutralus vertinimas, taigi psichologiškai valdžia dar nepatenkina žmonių, o etiškai – jau „visai nieko“. Tai skatintų manyti, kad administracinės procedūros jau peržengė negatyvaus kritinio vertinimo ribą. Tačiau pats valdžios santykis su visuomene, žmonių ir viešieji ryšiai dar atsilieka.

Sztompkos teigimu, pasitikėjimas (Sztompka 1999) nusako orientaciją į ateitį, o pasitenkinimas orientuojamas į praeitį, taigi jis yra praeities (netolimos) patirties vertinimo rodiklis. Vadinasi, turėtume matyti, kad Kauno gyventojai vietos valdžios atžvilgiu veikia „kredituojančiai“, turi santykinai gerus lūkesčius, tačiau jos veiklą vertina gana kritiškai (neigiamai).

Kitaip tariant, Kaune esama moralinio pasitikėjimo valdžia daigų (tai geras ženklas, turint mintyje, kad Kauno savivaldybė ilgą laiką turėjo gana mažą procentą gyventojų, pasitikinčių ja). Tačiau strateginio gyventojų pasitikėjimo valdžia, pasitikėjimo, siejamo su konkrečių „gerų“ administracinių ir politinių žingsnių lūkesčiais, Kaune trūksta. Iš to, kas minėta teorinėje dalyje, galima teigti, kad tas trūkumas kyla arba dėl gyventojų (ir jiems atstovaujančių organizacijų) sąveikos su vietos valdžia retumo, tankio mažumo arba dėl turimos neigiamos patirties. Tiek viena, tiek kita Kauno valdžia gali keisti į gerąją pusę ir tinkamiausiai (labiausiai artikuliuotai) tai galima daryti dviem būdais: gerinant

bendravimą su NVO ir plėtojant viešuosius ryšius. Pastaroji tema mums neaktuali, nes ji reikalauja visai kitų atskaitos taškų (žiniasklaidos) negu mūsų pasirinktieji socialinio pasitikėjimo ir visuomeninės veiklos kriterijai³.

Grįžtant prie kalbos apie socialinį kapitalą kaip apie nepriklausomą ir priklausomą kintamąjį, reikia pabrėžti, kad dalyvavimas arba nedalyvavimas NVO veikloje (socialinis kapitalas) neturi įtakos pasitikėjimui miesto valdžia (Kauno apskrities administracija, Kauno ir Kauno rajono savivaldybė, Kauno ir Kauno rajono meru). Koreliacinės priklausomybės nėra nei su plačiai apibrėžtu dalyvavimu visuomeninėje veikloje, nei su naryste NVO, nei su narystės tankiu. Taigi „socialinis kapitalas“ neveikia kaip *gero valdymo* šaltinis. Kadangi pati valdžia nėra laikoma gera („palaimintosios bendruomenės situacija“), tai galima apgailestaujant teigti, kad blogas valdymas neigiamai veikia socialinį kapitalą, neskatina žmonių burtis į NVO („nelaimingosios bendruomenės“), o Kauno atveju fiksuojama „vidutinė“ (nei geras, nei blogas valdymas) situacija neveikia kaip socialinio kapitalo ir visuomeninės veiklos katalizatorius.

Taip pat dalyvavimas visuomeninėje veikloje

neveikia pasitikėjimo kitais asmenimis (garbingi, verti pasitikėjimo, sąžiningi). Atlikus *T testą* nustatyta, kad nei vienu iš trijų (sąžiningi, geranoriški, verti pasitikėjimo) atvejų „taip“ arba „ne“ sakiusių grupių atstovų dalyvavimo NVO aktyvumo vidurkiai statistiškai nėra skirtingi. T. y. ir teigiamai, ir neigiamai apie kitus žmones manantys asmenys dalyvauja visuomeninėje veikloje vidutiniškai, vienodai.

Kita vertus, asmenys, manantys, jog *dauguma žmonių Lietuvoje yra geranoriški*, yra aktyvesni NVO veikloje negu manantys priešingai (plg.: $m_g=5,1$ ir $m_{ng}=3,7$; $t=2,2$; $p<0,05$). Taip pat teigiamai apie žmonių geranoriškumą manantys kauniečiai yra didesnio NVO skaičiaus nariai (plg.: $m_g=1,9$ ir $m_{ng}=1,4$; $t=3$; $p<0,01$) bei aktyvesni NVO veiklose apskritai (plg.: $m_g=3,8$ ir $m_{ng}=3$; $t=2$; $p<0,05$). Ir asmenys, manantys, kad dauguma Lietuvos žmonių yra verti pasitikėjimo, yra didesnio skaičiaus NVO nariai (plg.: $m_p=1,9$ ir $m_{np}=1,5$; $t=2$; $p<0,05$). Pavyzdžiui, žmonės, manantys, kad kiti žmonės yra patikimi, vidutiniškai yra dviejų NVO nariai ir dalyvauja bent keturiose visuomeninės veiklos srityse. Tuo tarpu kai manantys priešingai (kad kiti žmonės nėra patikimi) vidutiniškai dalyvauja vienoje su puse NVO ir reiškiasi trijose visuomeninės veiklos srityse (žr. 11 lentelę).

11 lentelė. **Kauniečių požiūris į kitus ir aktyvumas NVO veiklose (vidurkis, keliose organizacijose yra nariai, ir keliose veiklose dalyvauja, skirtumas tarp teigiančių 'taip' ir 'ne')**

Teiginys	NVO nariai		Dalyvaujantys NVO veiklose			
	Taip	Ne	t	Taip	Ne	t
Dauguma žmonių yra sąžiningi	1,7	1,6	0,5	3,5	3,4	0,4
Dauguma žmonių yra patikimi	1,9	1,5	2,2*	4,1	3,2	1,8
Dauguma žmonių yra geranoriški	1,9	1,4	3**	3,8	3,0	2*

PASTABA: tirtos tik teigusiujų 'Taip' ir 'Ne' grupės

* skirtumas statistiškai reikšmingas esant $p<0,05$

** skirtumas statistiškai reikšmingas esant $p<0,01$

³ Be to, turimi duomenys leidžia teigti, kad viešuosius ryšius reikėtų plėtoti teminiu, o ne instituciniu principu (t. y. informacijos gausa nebūtinai didina pasitikėjimą, nors pats domėjimasis informacija didina norą dalyvauti). Kauniečiai, reguliariai stebintys vietos įvykius (skaitantys vietos spaudą), yra kiek daugiau negu kiti linkę dalyvauti visuomeninėje veikloje, tačiau kartu jie mažiau negu kiti pasitikėti vietos valdžia ir kitais žmonėmis.

Atskirai reikėtų aptarti ir faktą, kad egzistuoja silpnoka, tačiau statistiškai reikšminga statistinė priklausomybė ($R=0,16$; $p<0,01$) tarp asmens ištraukimo į visuomeninę veiklą ir jo pasitikėjimo savo politiniu reikšmingumu (angl. self-confidence) („Tokie kaip aš šį tą galim....“).

Kuo stipriau pritariama teiginiui „*Tokie žmonės kaip aš gali turėti realią įtaką politikai*“, tuo didesnis aktyvumas NVO veikloje, ir atvirkesčiai.

Šiuo atveju galimos dvi interpretacijos:

- A) dalyvavimas NVO (kaip nepriklausomas kintamasis) formuoja mintį „galiu daryti įtaką politikai“ (priklausomas kintamasis);
- B) žmogus, linkęs manyti, kad jis gali daryti poveikį politikai (nepriklausomas kintamasis), taip pat mano, kad tai galima realizuoti dalyvaujant NVO veikloje (priklausomas kintamasis), todėl būtent taip manantieji yra aktyviausi „nevyriausybininkai“⁴.

Kadangi priklausomybė labai silpna, turbūt galima kalbėti tik apie tam tikrą tikėtiną tendenciją, kuriai išryškinti reikėtų nuoseklesnių studijų.

Jeigu iš tiesų visuomenėje esamai padėčiai apibrėžti tinka interpretacija A, tai reikėtų manyti, kad valdžios palankumas, atvirumas NVO atžvilgiu didintų rezultatyviai veikiančių NVO ir joms priklausančių žmonių veiksmų skaičių, o tai atitinkamai sustiprintų piliečių tikėjimą savo politiniu reikšmingumu, kuris spiralės principu suaktyvintų vienijimąsi į NVO ir jų veiklą.

Jeigu labiau taikytina interpretacija B, tai valdžios atvirumas, imlumas piliečių iniciatyvoms turėtų tokį įsitikinimą dar labiau sustiprinti ir atitinkamai paskatinti žmones daugiau burtis į visuomeninę veiklą. Bet kuriuo atveju (A arba B) aktyvi ir teigiamai dalyvavimą NVO vertinanti valdžia padėtų padidinti piliečių ištraukimo į visuomeninę veiklą mastą.

Paraleliai turime aptarti ir savotišką paradoksą: egzistuoja silpna, tačiau statistiškai

reikšminga priklausomybė ($R=0,25$; $p<0,01$) tarp asmens pritarimo teiginiui „*Politika ir valdžia atrodo tokia sudėtinga, kad toks pats asmuo kaip aš negali suprasti, kas iš tiesų vyksta*“ ir asmens aktyvumo NVO. Kuo stipriau pritariama minėtam teiginiui, tuo didesnis aktyvumas visuomeninėje veikloje.

Vėl galimos dvi interpretacijos:

- a) kuo žmogus aktyvesnis visuomeninėje veikloje (nepriklausomas kintamasis), tuo aiškiau jis mato ir suvokia, kad politika skirta ne jam (priklausomas kintamasis);
- b) kuo aiškiau žmogus suvokia, kad politika skirta ne jo lygmens (charakterio, nuotaikų, vertybių ir pan.) žmonėms (nepriklausomas kintamasis), tuo labiau jis linkęs dalyvauti kitokioje socialinėje veikloje – NVO (priklausomas kintamasis).

Ir vėl: kadangi priklausomybė labai silpna, galima kalbėti tik apie „tikėtiną tendenciją“, kuriai išryškinti reikėtų išsamesnių studijų.

Kadangi šiuo atveju atskirai netyrėme žmonių, tiesiogiai dalyvaujančių valdymo, politinių sprendimų priėmimo veikloje (politikų) ir jų socialinių ypatybių bei nuostatų, tai būtų neatsakinga daryti kokius nors platesnius apibendrinimus apie psichologinį „nevyriausybininkų“ *vis-à-vis* politika paveikslą. Vis dėlto jei taikytina interpretacija A, reikėtų išvengti didelį pavojų, kylantį visuomeninės veiklos plėtrai, nes tai juk rodo, kad „nevyriausybininkai“ pripažįsta atsimušą į kitokiomis (jiems nesuprantamomis ar nepriimtiniomis) vertybėmis reguliuojamą politikos pasaulį. O iš esmės tai skatintų manyti, kad „vidutiniškai“ įvertintą Kauno valdžią demokratijos požiūriu reikėtų vertinti griežčiau – neigiamai, t. y. kaip „blogo valdymo“ pavyzdį. Jei taikytina interpretacija B, tai turėtume manyti, kad formuojasi atskira „nevyriausybininkų“ subkultūra, būdinga senosios demokratijos šalims, ypač jų „kairuoliškąsias“ vertybes skelbiančioms socialinėms grupėms ir bendrijoms, arba kurias postmodernistinių vertybių prisodrintos naujo pobūdžio socialinės „gentys“. Bet kuriuo

⁴ Logika sako, kad jų aktyvumo čia nematytume, nes jie tikslingai veiktų vienos arba daugiausiai 2 rūšių NVO; be to, skaičius NVO, kurių narys yra nesusijęs su aktyvumo NVO veikloje formų skaičiumi. Norint išsamiau paaiškinti šį reiškinį, reikia kokybinio tyrimo.

atveju (interpretacija A ar B) valdžios demokratiškumo, atvirumo piliečių iniciatyvoms didėjimas teigiamai paveiktų visuomenės gerovės didėjimą: ar tai būtų tradicinio senosios demokratijos šalims būdingo *subsidiarumo* principo suklestėjimo, darbo pasidalijimo tarp valdžios ir NVO pagrindu, ar tai būtų novatoriškų socialinių tapatybių, „nevyriausybininkų“ veiklos plėtros būdu.

Analizuojant tik „tikrųjų“ NVO narių (žmonių, nurodžiusių savo formaliąją narystę konkrečiose NVO) duomenis gaunamos tos pačios silpnos, bet statistiškai reikšmingos priklausomybės: „*Tokie žmonės kaip aš gali turėti realią įtaką politikai*” ($R=0,18$; $p<0,05$); ir „*Politika ir valdžia atrodo tokia sudėtinga, kad toks asmuo kaip aš negali suprasti, kas iš tiesų vyksta*” ($R=0,27$; $p<0,01$).

Su kitais „politiniais“ teiginiais („Tokie žmonės kaip aš neturi įtakos tam, ką valdžia daro“; „Iš tiesų svarbu, kokia partija yra valdžioje, nes tai veikia mūsų gyvenimą“; „Kai tokie žmonės kaip aš veikia kartu, mes realiai galim keisti savo vietos bendruomenę“) asmens dalyvavimas visuomeninėje veikloje statistiškai nėra susijęs.

5. Vietoj išvadų: „gero valdymo“ klausimas

Tik formaliosios politologijos interpretacijos yra vienakryptės ir vienbalsiai atspindi teiginį, kad atkimšus laisvės butelį, demokratijos ir ekonominės gerovės džinas savaime pasklis ir padarys daugybę gerų darbų. Politikos sociologai detaliau analizuoja esamą padėtį ir realiau (nuosaikiau) vertina visuomeninės veiklos ir socialinio pasitikėjimo plėtros galimybes.

Kita vertus, tik abstrakčiosios filosofijos ir moralės apologetai tiki ir reikalauja besąlygiško tarpasmeninio ir institucinio pasitikėjimo visuomenėje, postuluoja galimybę pozityviai veikti tariamoje „tabula rasa“ aplinkoje. Racionalaus (arba viešojo) pasirinkimo teorijos pasitikėjimo tema daro daug išlygų ir skatina nesitikėti ilgalaikio reguliaraus socialinio

veikimo pagal pasiaukojimo arba atsidavimo logiką, neįvertintą aiškiais taisyklėmis, procedūromis, bausmėmis ir paskatinimais.

Kaip matėme empirinėje dalyje, sociologiniai tyrimai verčia socialinį kapitalą konstruktyviai laikyti *priklausomu kintamuoju*, kurį teigiamai gali paveikti „geras“ valdymas. Socialinis kapitalas daug aiškiau suvokiamas kaip priklausomas kintamasis, nes, pavyzdžiui, Kauno duomenys rodo, kad asmenų dalyvavimas visuomeninėje veikloje nedaro įtakos (nei teigiamos, nei neigiamos) socialiniam pasitikėjimui. Kita vertus, matyti dėsnis, jog į visuomeninę veiklą lengviau ir plačiau įsitraukia žmonės, kurie turi didesnę socialinio pasitikėjimo rodiklį (jo šaltiniai ir priežastys gali būti įvairios), o tai, kaip tolesnį jų pasitikėjimo lygį veikia jų dalyvavimas pilietinėje veikloje, reikėtų ištirti atliekant papildomą tęstinį tyrimą.

Tad reikia pripažinti, jog socialinis kapitalas nėra jokia gerovės ir demokratijos panacėja; jis, kaip ir kiekvienas kitas realiai egzistuojantis objektas, turi savo šešėlį, tamsiąją pusę: bendruomeninės tradicijos ir vertybės gali riboti laisvę ir skatinti netoleranciją, socialinis kapitalas gali didinti socialinę stratifikaciją, stiprindamas ryšius su į save panašiais asmenimis, mažindamas individualių galimybių spektrą ir pan.

Pilietinės visuomenės plėtros Putnamo pavyzdžiu rekomendacijos yra plataus pobūdžio ir negali duoti konkrečių apčiuopiamų rezultatų. Negalima ginčytis su raginimais lavinti visuomenę, šviesti gyventojus, darbo vietas daryti palankesnes socialinei veiklai, skatinti kaimynų bendravimą, socialinį religijų atsivėrimą, aktyvų poilsį (pirmiausiai TV žiūrėjimo sąskaita), dalyvavimą kultūrinėje veikloje. Taip pat sakoma, kad reikia remti gyventojų dalyvavimą viešajame gyvenime, viešojoje sferoje. Tai pradėti reikėtų nuo politinių kampanijų reformos: mažinti finansinio kapitalo įtaką rinkimams, valstybės valdymui, savivaldai ir didinti socialinio kapitalo reikšmę. Kadangi laikas visuomenėje yra pasiskirstęs vienodžiau negu pinigai, pirmenybę

reikėtų teikti tokiam dalyvavimui, kuriam asmuo skiria savo laiko, o ne pinigų. Valdžią reikia kuo labiau decentralizuoti, valdžios institucijas daryti lankstesnes ir prienamesnes piliečiams. Šios Roberto D. Putnamo vaizdingai pristatomos priemonės yra, be jokios abejonės, geros ir naudingos, tačiau matome, kad dėl jų veiksmingumo kyla daug abejonų.

Tad vėl turėtume grįžti prie Pierre'o Bourdieu individualizuoto socialinio kapitalo sampratos, o patį socialinį kapitalą laikyti nuo galios santykių visuomenėje ir „gero valdymo“ priklausančiu dalyku. Kitaip tariant, iš tik labai apytiksliai apibrėžtos besikuriančios pilietinės visuomenės lauko gražinti kamuolį į valdymo, sprendimų priėmimo vartus ir pripažinti, kad „geras valdymas“ yra daug veiksmingesnė priemonė tai pačiai pilietinei visuomenei plėstis ir tobulėti, negu nevaržomas ir autoritetų, procedūrų, mechanizmų nesuskaidytas socialinių iniciatyvų žaizdras.

Tad šioje studijoje ateiname prie gana siauro viešojo administravimo specialistų keliamo klausimo: kaip ir kodėl tradicinės valdžios institucijos turėtų/galėtų dalytis atsakomybę ir funkcijas su piliečių iniciatyvomis, kad būtų pasiektas visuomenei reikalingas socialinis

saugumas, socialinis pasitikėjimas ir gerovės bei teikiamų paslaugų geriausia kokybė. Šį uždavinį galima realizuoti įgyvendinant „klasikinį“ naujojo viešojo administravimo siekį – valdžios institucijų ir NVO *socialinės partnerystės* prielaidų sukūrimą ir plėtrą, nes tai būtų bendravimą ir bendradarbiavimą užtikrinančios struktūros, pagrįstos aiškiais principais ir abipusiais išipareigojimais, aiškiai apibrėžtos mainų, konsultavimosi ir finansinės paramos teikimo procedūros. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad toks bendradarbiavimas gali turėti daugybę formų ir kiekvienu atveju turi būti derinamasi prie konkrečių aplinkybių, tačiau išskirtini keli orientyrai: bendradarbiavimas kiek įmanoma daugiau turi remtis šalių pasitikėjimo, lygiateisiškumo ir lankstumo principais. Šitaip į viešojo administravimo specialistų akiratį patenka ir socialinio pasitikėjimo problema, ir demokratinio lygiateisiškumo dalykai, tačiau išskirtinis dėmesys sąmoningai sutelkiamas į „gerą valdymą“, t. y. valdymo skaidrumą ir lankstumą, nes šiuo atveju kalbama apie bendradarbiavimą, į kurio sferą kiekvienas partneris atsineša savo finansus bei kitus išteklius ir jų panaudojimo taisykles bei tradicijas.

Literatūra

Bourdieu P. The Forms of Capital// Richardson J. (ed.). *Handbook of Theory and Research for Sociology of Education*, N.Y., Greenwood, 1985.

Degutis M. Lietuvos politinė kultūra visuomenės kaitos sąlygomis// Jankauskas A. (red.) *Politinė kultūra ir visuomenės kaita*, Vilnius, Kaunas, Naujas lankas, 2002.

DeFilippis J. The Myth of Social Capital in Community Development// *Housing Policy Debate*, 2001.

Della Porta D. Social Capital, Beliefs in Government, and Political Corruption// Pharr S.J., Putnam R. D. *Disaffected democracies. What's troubling the trilateral countries*. Princeton University Press, New Jersey, 2000.

Fukayama F. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, N.Y. Free Press, 1999.

Harriss J., de Renzio P. "Missing link" or Analytical Missing? The Concept of Social Capital// *Journal of International Development*, 1997.

Hooghe M., Stolle D. Age matters: life cycle and cohort differences in the socialization effect of the voluntary participation// *European political science*, 2003 summer.

Howard M. M. *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

Kavolis V. Pasitikėjimo problema. Pergalės ir atsitraukimai// *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 1997.

Offe C. Trust and Knowledge, Rules and Decisions: Exploring a Difficult Conceptual Terrain// Warren M. (ed.). *Democracy and Trust*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

Putnam R.D. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, N.Y. London, Toronto, Sydney, Singapore, Simon & Schuster, 2000.

Ramonaitė A. Pilietinės kultūros formavimosi prielaidos ir perspektyvos: socialinio pasitikėjimo raiškos analizė// Jankauskas A. (red.), *Politinė kultūra ir visuomenės kaita*, Vilnius, Kaunas, Naujas lankas, 2002.

Sztompka P. *Trust. A Sociological Theory*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

Uslaner E. M. Varieties of trust// *European political science*, 2003 summer.

Vasquez F.H., Olmos H. C. In whom we trust? The development of particularized trust inside associations// *European Political Science*, 2003 summer.

Summary

Social capital is a term, which is widely used in social sciences today. The concept has been coined by the French philosopher and sociologist Pierre Bourdieu and popularized by the American political scientist Robert Putnam. However, the two authors talk of rather different phenomena while using the same term; they assign different importance (cause-effect) to different components and events of the social life; they draw rather dissimilar recommendations concerning actions of the public authorities and individuals.

In this text the two theories are outlined, then some data from the survey “Social capital in Kaunas and Kaunas region” conducted in spring 2003 are presented and interpreted. The interpretation does not allow

much hope that the social capital understood as participation in social activities and voluntary organizations might in some automatic (miraculous) way – without changing power relations and increasing material well being of the majority of social groups – lead to enhanced citizenship and community development.

Active and responsible role of the municipalities (local authorities) might be one of the actual levers to encourage and improve development of civil society (non-governmental organizations). Sociological research shows that the social capital in a constructive way shall be understood as dependent variable, which might be positively influenced (affected) by the “good” governance.

Gauta: 2004 04 09

Pateikta spaudai: 2004 06 20